

Zinnen leren bouwen

Jannemieke van de Geins bijdrage aan 'De praktijk' bestaat uit een niet willekeurige greep uit de experimentele leergang 'Zinnen bouwen'. Zij ontvouwt hierna wat de achtergrond en de voornaamste kenmerken van het experimentele materiaal zijn en ze verantwoordt de materiaalselectie die ze presenteert. Ten slotte gaat ze dieper in op de gegeven voorbeelden, twee lesfragmenten en één complete les, gewijd aan betekenis, constructie en productie van enkelvoudige zinnen.

De achtergrond van 'Zinnen bouwen'

Het materiaal dat ik hier presenteer, is afkomstig uit 'Zinnen bouwen', één van de drie experimentele leergangen uit mijn door svo-gefinancierde onderzoek naar het effect van grammatica-onderwijs op aspecten van stelsvaardigheid van basisschoolleerlingen. In dat onderzoek hield ik mij bezig met de eng-linguïstische of grammaticale aspecten van stelsvaardigheids-groei van kinderen van 8 tot 10 jaar.

In het onderzoek stond de zin centraal. De belangrijkste vooronderstelling was dat geschreven taal een veel minder natuurlijke taal is dan alledaagse gesproken taal, en door taalgebruikers algemeen ook zo ervaren wordt. Dat wordt uiteraard, redeneerde ik, deels veroorzaakt door de normativiteit waaraan de schrijftaal onderhevig is, en die normativiteit is weer voor een deel grammaticaal bepaald. Als, zo redeneerde ik verder, geschreven taal geen natuurlijke taal is, dan zal de grammaticaal/logische en semantische eenheid waaruit die taal is opgebouwd, te weten: de zin, ook onnatuurlijk zijn. Gezien de vaak gerapporteerde interpunctieproblemen van leerlingen, gezien ook de relatief geringe ouderdom van ons huidige zinsbegrip, was dat niet zo'n revolutionaire gedachte.

Ik heb in mijn onderzoek aannemelijk ge-

maakt dat basisschoolleerlingen behoefte hebben aan expliciete grammaticale kennis over de zin, en dat ze die kennis door zinsopbouwonderwijs verwerven én vanzelf gebruiken als zij een tekstje maken.

De zinsopbouwleergang vindt zijn oorsprong in *Grammatica in Balans*, een driedelige grammaticacursus voor de bovenbouw van het basisonderwijs. *Grammatica in Balans* is een sterk op de semantiek georiënteerde, traditionele schoolgrammatica die ook aandacht geeft aan de systematische opbouw van zinnen. Alleen dat zinsbouwonderdeel is in 'Zinnen bouwen' verder uitgewerkt. Bij benadering de helft van 'Zinnen bouwen' is materiaal uit *Grammatica in Balans* dat soms een beetje, maar vaker ingrijpend veranderd is. De andere helft is nieuw materiaal.

Bij een vergelijking van de twee zinsopbouw-aanpakken vallen drie belangrijke verschillen op:

- het semantisch aspect van de zinsbouw is in 'Zinnen bouwen' consequenter benadrukt. Ten faveure van de betekenisanalyse ('Wat vertellen we in deze zin?') blijft de traditionele zinsontleding volledig achterwege
- noodzakelijke schools-grammaticale kennis, bij voorbeeld van het zelfstandig en bijvoeglijk naamwoord en het werkwoord, is steeds instrumenteel
- leerlingen worden systematisch geoefend in het zelf opbouwen van zinnen.

Een en ander laat overigens onverlet dat 'Zinnen bouwen' gemakkelijker als grammaticacursus te herkennen is. De cursus is, zoals uit voorafgaande mag blijken, dan weliswaar noch uitgesproken traditioneel noch uitputtend, evenzogoed treft men er regeltes en termen in aan, en rijtjes losse woorden. Leerlingen moeten ook op gezette tijden strepen zetten onder of lijnen trekken in zinnen. En hoewel die zinnen thematisch samenhangen, vertonen ze niet steeds een optimale graad van grammaticale integratie, alleen al niet doordat ze bij voorbeeld, ter analyse, onder elkaar en genummerd worden gepresenteerd.

Materiaalselectie

Leerlingen die met 'Zinnen bouwen' werken, leren zinstypen analyseren en herkennen, zin-

Heb je al goed gekeken naar de plaat op bladzijde 159?

Opdracht 1 Schrijf twee (naam)woorden op die iets noemen van wat je op die plaat ziet.

- 1
2

Opdracht 2 Voeg nu aan elk (naam)woord een extra woord toe. Bij voorbeeld *de* of *twee*. Je mag ook zelf een extra woord verzinnen. Schrijf het extra woord plus het (naam)woord op bij 1a en 2a.
(Je krijgt dan twee (naam)woordgroepen.)

- 1a
2a

Opdracht 3 Vertel nu hoe de mensen, dieren of dingen er uitzien. Voeg een (bijvoeglijk naam)woord toe.
(De (naam)woordgroepen worden groter.)

- 1b
extra bijvoeglijk naamwoord
woord naamwoord
- 2b
extra bijvoeglijk naamwoord
woord naamwoord

Opdracht 4 Vertel ook hoe je de mensen, dieren of dingen vindt. Voeg weer een (bijvoeglijk naam)woord toe.
(De (naamwoord)groepen worden nog groter.)

- 1c
extra bijvoeglijk bijvoeglijk naamwoord
woord naamwoord naamwoord
- 2c
extra bijvoeglijk bijvoeglijk naamwoord
woord naamwoord naamwoord

Opdracht 5 Maak nu zinnen. Vertel wat de mensen, dieren of dingen doen. Zorg ervoor dat je zin er ook uitziet als een zin.

- 1c
extra bijvoeglijk bijvoeglijk naamwoord werkwoord
woord naamwoord naamwoord
- 2c
extra bijvoeglijk bijvoeglijk naamwoord werkwoord
woord naamwoord naamwoord
-

VOORBEELD 1 Fragment uit les 13 ('Vertellen of vragen hoe mensen, dieren of dingen er uitzien, of hoe je hen vindt')

nen en niet-zinnen van elkaar onderscheiden en zinnen opbouwen. Alle drie typen vaardigheden lijken, getuige de resultaten van mijn onderzoek, noodzakelijk voor het bereiken van het uiteindelijke doel: het actief beschikken over zinsbesef. Ik presenteer hier twee

voorbeelden van training in zinnen opbouwen, de één los, de ander als onderdeel van een integraal gepresenteerde les, waarin ook aandacht is voor zinsbetekenis en het onderscheid tussen zinnen en niet-zinnen. Het derde voorbeeld, ook een lesfragment, heeft uitsluitend op dat laatste betrekking.

Ik heb een aantal redenen voor deze selectie. Eén daarvan is heel praktisch. Bij zinsanalyse worden zogenaamde zinspatronen gebruikt, definities van syntactische én semantische

- A** Martha is de gymjuf op basisschool De Distel. Ze is boos op groep 6. 'Ik breek mijn nek over die troep van jullie', moppert ze. 'Jullie moeten eerst opruimen. Daarna gaan we pas trainen voor de Sportdag.'

De kinderen ruimen op. Wat ligt er allemaal in de zaal te slingeren? Martha somt het op:

'Eén rood sportbloesje,
een zwarte voetbalbroek,
twee lange, versleten bruine springtouwen,
een oude, modderige tennisschoen,
drie glimmende knopen,
een kapot sportbroekje,
een afgekloven rotte appel
en één gesigneerde voetbal.'

Martha gebruikt extra woorden om te vertellen hoe de troep er uitziet. (Dat zijn *bijvoeglijke naamwoorden*).

Opdracht 1 Schrijf die (bijvoeglijke naam)woorden hieronder op.

.....
.....
.....
.....

In de kast vindt Martha nog meer rommel: allemaal medailles en lintjes. De kinderen moeten de medailles links op de plank leggen en de lintjes rechts.

Opdracht 2 Hoeveel medailles tel jij?...

Hoeveel *gestreepte* medailles tel jij?...

Hoeveel *gedeuikte* medailles zijn erbij?...

Hoeveel *kapotte gestreepte* medailles tel jij?...

Hoeveel *gestippelde* medailles zijn erbij?...

Hoeveel *witte* medailles tel je?...

Opdracht 3 Hoeveel lintjes tel je?...

Hoeveel *lange* lintjes zijn erbij?...

Hoeveel *brede* lintjes tel je?...

Hoeveel *lange brede* lintjes zijn er?...

Hoeveel *zwarte* lintjes tel je?...

De onderstreepte woorden hierboven noemen hoe de lintjes en de medailles er uitzien. (Het zijn *bijvoeglijke naamwoorden*.) Met zulke (bijvoeglijke naam)woorden kun je vertellen hoe mensen, dieren of dingen er uitzien.

Opdracht 4 Vul in de zinnen hieronder zo'n (bijvoeglijk naam)woord in.

Dit is een gymschoen.

Deze medaille is

Dit is een

De evenwichtsbalk is

Martha is een

- B** Van de sportdag maakt basisschool De Distel iets heel bijzonders. Er komt een echte sportheld op school. Is het Ruud Gullit? Nee, die kon niet. Is het dan Yvonne van Gennip? Nee, die kon ook niet. Het is Henk Blok, de beste zwemmer van de stad.

VOORBEELD 2 (pag. 93-96) Les 21 ('Vertellen hoe iets er uitziet of hoe je iets vindt')

Opdracht 5 Kijk goed naar de plaatjes en vul de antwoorden in.

- 1 Henk draagt een *kleine duikbril*. Die zie je op plaatje . . . en niet op plaatje Dat weet je door het woord
De duikbril op het andere plaatje is
- 2 Hij heeft een *witte badmuts*. Die zie je op plaatje . . . en niet op plaatje Dat weet je door het woord
De badmuts op het andere plaatje is
- 3 Oguz heeft een *lange vragenlijst*. Die zie je op plaatje . . . en niet op plaatje Dat weet je door het woord
De vragenlijst op het andere plaatje is een vragenlijst.
- 4 De kinderen hebben voor Henk een *mooie tekening* gemaakt. Henk is *blij*. Dat zie je op plaatje . . . en niet op
plaatje
Op het andere plaatje is Henk Hij vindt de tekening

Met de woorden *klein, wit, lang, mooi* en *blij* kun je vertellen hoe mensen of dingen er uitzien.

(Wat zijn het voor soort woorden?)

Opdracht 6 Kruis het juiste antwoord aan:

- ☐ naamwoorden
☐ bijvoeglijke naamwoorden
☐ werkwoorden)

- C Opdracht 7** Bekijk de dingen op de tekening hieronder goed. Schrijf bij 1 en 2 een ding op dat je ziet.
(Schrijf bij 1 en bij 2 dus een naamwoord op.)

- 1
2

Opdracht 8 Vertel nu bij 1a en bij 1b in een complete zin hoe je de dingen bij 1 en bij 2 vindt, of hoe ze er uitzien.
Zorg ervoor dat de zinnen er ook uitzien als complete zinnen.

- 1a
1b

- D** De leerlingen van groep 6 spelen een voetbalwedstrijd tegen groep 6 van een andere school. Bart, van groep 8, zal een verslag voor de schoolkrant maken. Tijdens de wedstrijd krabbelt hij haastig wat aantekeningen op een blaadje.
Hier zie je zijn aantekeningen:

opgetogen publiek
sterke tegenstander
gemeen truukje
oneerlijke scheidsrechter?
spannende wedstrijd
formidabel doelpunt

Bart heeft kort opgeschreven wat hij ziet en hoe hij dat vindt.

Opdracht 9 Zet op het lijstje van Bart een streep onder de woorden die noemen hoe hij de mensen en de dingen vindt.
(Zet dus een streep onder de bijvoeglijke naamwoorden.)

Opdracht 10 De aantekeningen van Bart zijn nog geen complete zinnen. Wat zijn het dan? Vul in:
Het zijn

Later op de dag maakt Bart met zijn aantekeningen een verslag. Eerst maakt hij complete zinnen van zijn aantekeningen. Hij zorgt ervoor dat zijn complete zinnen er ook uitzien als complete zinnen.

Opdracht 11 Help jij Bart even. Maak complete zinnen van de (naam)woordgroepen. Zorg ervoor dat de zinnen er ook uitzien als complete zinnen.

(naam)woordgroep	complete zin
opgetogen publiek
sterke tegenstander
gemeen truukje
oneerlijke scheidsrechter?
spannende wedstrijd
formidabel doelpunt

Hieronder zie je een deel van het verslag van Bart. Soms vormen de woorden al een complete zin. Soms vormen ze een (naam)woordgroep.

Opdracht 12 Vul in: complete zin of (naam)woordgroep.

- | | |
|---------------------------------------|-------|
| 1 Joy is snel | |
| 2 een slordig doelpunt | |
| 3 een hoge kopbal | |
| 4 Lotte is fel | |
| 5 een afgrijselijke kreet | |
| 6 een ernstige blessure | |
| 7 drie boze spelers | |
| 8 een bloedneus en een gescheurde lip | |
| 9 Lotte krijgt een gele kaart | |
| 10 Martha is woedend | |

Opdracht 13 Wat vertellen we in de (naam)woordgroepen en in de complete zinnen? Kruis het juiste antwoord aan.
We vertellen ☐ wat de mensen of de dingen *doen* ☐ hoe de mensen of de dingen *zijn*.

De complete zinnen van opdracht 12 en 13 zien er nog niet uit als complete zinnen.

Opdracht 14 Zorg ervoor dat de complete zinnen er uitzien als complete zinnen.

Opdracht 15 Maak nu bij elke (naam)woordgroep hieronder een complete zin.

- | | |
|-----------------------------------|-------|
| 11 twee gevaarlijke strafschoppen | |
| 12 de snelle keeper | |
| 13 het vermoeide schoolelftal | |
| 14 de fraaie overwinning | |
| 15 de trotse gymjuf | |

E Oguz schrijft ook een stukje voor de schoolkrant. Hij schrijft over Ruud Gullit, de voetballer. Hier zie je de eerste zin:
1 Gullit is een voetballer.

Opdracht 16 Wat vertelt Oguz in zin 1? Kruis het juiste antwoord aan.
Hij vertelt ☐ wat Gullit *doet* ☐ wat Gullit *is*.

Oguz is nog niet helemaal tevreden over zin 1. 'Gullit is niet zomaar een voetballer', vindt hij. 'Ik ga vertellen hoe ik Gullit vind en hoe hij er uitziet.'

Opdracht 17 Vertel in zin 1a hoe je Gullit vindt en hoe hij er uitziet. Voeg twee (bijvoeglijke naam)woorden aan de zin toe.

1a Gullit is een voetballer.

In de tweede zin van zijn stukje vertelt Oguz wat Gullit niet doet.

2 Hij kamt zijn haren niet.

Over zin 2 is Oguz ook niet meteen tevreden. Hij wil ook graag vertellen hoe lang het haar van Gullit is en hoe het er uitziet.

Opdracht 18 Vertel in zin 2a hoe lang het haar van Gullit is en hoe het er uitziet. Voeg twee (bijvoeglijke naam)-woorden aan de zin toe.

2a Hij kamt zijn haren niet.

In de derde zin vraagt Oguz wat Gullit misschien wel doet.

3 Taint zo'n voetballer?

Oguz wil de vraag een beetje preciezer maken. Hij wil vragen wanneer of hoe vaak zo'n voetballer taint.

Opdracht 19 Vraag in zin 3a wanneer of hoe vaak zo'n voetballer taint. Voeg een (bij)woord of een (bij)woord)-groep aan de zin toe.

3a Taint zo'n voetballer?

Ten slotte schrijft Oguz in één zin op wat hij van Gullit vindt. Hij denkt lang na. Hoe vindt hij Gullit nu eigenlijk? Geweldig? Prachtig? Aardig? Een held? Een voorbeeld? Een toffe kerel?

Opdracht 20 Hoe vind jij Gullit? Vul het in in zin 4.

4 Gullit is

kenmerken van zinstypen in termen van drie woordsoorten. Een voorbeeldige behandeling daarvan valt eenvoudigweg buiten het korte bestek van dit artikel.

Maar zelfs als dat niet het geval was geweest, dan nog zou ik van mening zijn dat juist presentatie van zinsbouw oefeningen en, in groter verband, voorbeelden van oefening in het onderscheiden van zinnen en niet-zinnen vruchtbaarder is. Daar heb ik drie redenen voor. Ten eerste is het materiaal te beschouwen als een concrete praktijkvertaling van de theorie. Met andere woorden: het materiaal illustreert de behandeling van het normatief-grammaticale zinsbegrip, en toont daarmee het hartje van de leergang.

Ten tweede hoop ik te laten zien dat zinsopbouwonderwijs dan weliswaar beschouwd kan

worden als grammatica-onderwijs, maar dat het in belangrijke opzichten verschilt van de traditionele schoolgrammatica. Het eerste en tweede voorbeeld zijn representatief voor twee derde van de inhoud van 'Zinnen bouwen', zowel wat de brede context als wat de nadruk op de produktiviteit van de leerlingen en het functionele karakter van enkele van de opdrachten betreft. Het derde voorbeeld contrasteert met de nu gangbare schoolgrammatica door de exclusieve semantische benadering.

De belangrijkste reden is echter dat het materiaal direct bruikbaar is, en het principe ervan eenvoudig toepasbaar, voor iedereen die wel inziet dat het leerzaam is dat kinderen op deze manier zinnen bouwen, maar die (nog?) niets voelt voor een volledig uitgewerkte leergang. Het materiaal, en in het bijzonder de volledige

les, kan als zodanig behandeld worden, maar het leent zich ook voor behandeling in stelvaardigheidslessen.

Bruikbaarheid en toepasbaarheid

Het bouwen van zinnen verloopt in deze leer-gang stapsgewijs. Visueel materiaal hoort er altijd bij, dat blijkt al direct uit de openingszin van het eerste praktijkvoorbeeld. Dat plaatjes-materiaal wordt hier niet getoond omdat het eigenlijk om het even is waaruit het bestaat. In de allerprilste versie van deze zinsbouw-oefening gebruikten we bij voorbeeld een reproductie van Chagalls 'Fiddler on the roof', in *Grammatica in Balans* tekende de illustratrice een boerderijtafereel en in 'Zinnen bouwen' tekende ik zelf de huiselijke idylle van een brandend haardvuur, een breiend vrouws- en een lezend manspersoon, een kraaiende baby en een sluimerende poes, de laatsten met niet nader te bepalen geslachtelijke identiteit. Kunst of kitsch: 't werkt.

Klassikaal te werk gaan bij het stapsgewijs bouwen van zinnen (zie vooral het eerste voorbeeld) is niet strikt noodzakelijk, wel raadzaam. De sturing die van het materiaal uitgaat, is wél wezenlijk, niet omdat de spontane creativiteit van de leerlingen nu eens nodig de kop ingedrukt moet worden (ervaring heeft trouwens geleerd dat daar geen sprake van is, bij oefeningen als deze), maar omdat dit proces van inhoud selecteren en detailleren gewoon sturing behoeft. Het is immers niet de bedoeling, althans, niet van deze leergang, dat leerlingen opsommenderwijs opschrijven wat hen zoal in één oogopslag invalt. De sturing houdt, zo is de gedachte, inhoudsvinding en bondige formulering in gang. Dat is ook de reden dat klassikaal zinnen bouwen aanbevelenswaard is: als de leerkracht de alternatieven op het bord schrijft, zijn vorm en inhoudsverschillen hoorbaar, zichtbaar en daardoor bespreekbaar.

In het hier gepresenteerde voorbeeldfragment (pag. 92) heb ik de typisch grammaticale terminologie (zoals 'naamwoord', voor zelfstandig naamwoord, en 'bijvoeglijk naamwoord') tussen haakjes geplaatst: die kan hier, zo moge duidelijk zijn, gerust achterwege blijven. Hetzelfde geldt uiteraard voor de termen onder de stippellijnen.

De notie woordgroep, hier ook facultatief, is alleen zinvol te behandelen in contrast met de notie complete zin. Die komt hier terloops (en uiteraard onvolledig) aan de orde in de laatste opdracht: 'Vertel wat de mensen, dieren of dingen doen'. Toch is, voor de liefhebbers, met behulp van deze beknopte typering het contrast duidelijk te maken: woordgroepen, en dat geldt zeker voor de woordgroepen in dit fragment, vertellen niet wat mensen, dieren of dingen doen. Overigens kan behandeling van de stof in het als laatste gepresenteerde voorbeeldfragment, als die voorafgaat aan zinsbouw-oefening, goede diensten bewijzen bij het behandelen van het onderscheid tussen zin en niet-zin (of: woordgroep). Uiteraard kunnen de triootjes uitingen naar hartelust vervangen worden door identiek gestructureerde maar andersluidende uitingen (*De bibliotheekjuf licht. De bibliotheekjuf is mooi. De mooie bibliotheekjuf licht.; die enge witte hond bijt; die witte hond is eng; die enge witte hond; et cetera*). Het fragment spreekt nogal voor zich en ik besteed er daarom verder geen aandacht aan.

De eenentwintigste les, mijn tweede voorbeeld (zie pag. 93-96), behandelt het zinstype waarin verteld wordt hoe iets eruit ziet of hoe je iets vindt: koppelwerkwoordszinnen. Er is veel aandacht voor (instrumentele) kennis van het bijvoeglijk naamwoord (delen A en B) en voor de (zelfstandig naam)woordgroep. Bij het bouwen van zinnen (in de delen C, D en E) valt de nadruk op het omwerken van aantekeningen (naamwoordgroepen) tot zinnen (deel D) en komt ook, opnieuw enigszins terloops, het verschil tussen de zelfstandig naamwoordgroep en, in dit geval, de koppelwerkwoordszin met een bijvoeglijk naamwoord als koppelcomplement aan de orde. Voor wie weet heeft van zinspatronen is dat verschil al vertrouwd. Wie er zonder die kennis expliciet aandacht aan besteden wil, ontkomt waarschijnlijk niet aan een kleine zinsanalytische ingreep, op zijn allereenvoudigst bij voorbeeld als volgt: als je in een complete zin wilt vertellen dat (bij voorbeeld) de pen in je hand rood is, heb je niet alleen de woorden 'mijn pen' en 'rood' nodig, maar ook een woord om die andere woorden aan elkaar te koppelen: 'is'. Ook hier geldt weer dat behandeling van de stof van het derde voorbeeldfragment goede diensten bewijzen zal.

'Wat hoor ik toch?' vraagt Klaas.

'De orgelman!' grijnst Gijs.

Ze lopen naar buiten om te kijken en te luisteren. De jongens zwaaien. De orgelman zwaait ook. Zijn hond kwispelt.

- 1a De orgelman zwaait.
- b De orgelman is aardig.
- c De aardige orgelman zwaait.

Opdracht 1 In welke zin vertellen we tegelijk hoe de orgelman is én wat hij doet? In zin

- 2a Die grote zwarte hond blaft.
- b Die grote hond is zwart.
- c Die grote zwarte hond.

Opdracht 2 In welke zin vertellen we tegelijk hoe de hond er uitziet en wat hij doet? In zin

3a Het oude, piepende draaiorgel.

b Het oude draaiorgel piept.

c Het draaiorgel is oud.

Opdracht 3 In welke zin vertellen we tegelijk wat het draaiorgel doet en hoe het is? In zin

4a Dat kleine, blonde, zingende meisje.

b Dat kleine blonde meisje zingt.

c Dat kleine meisje is blond.

Opdracht 4 In welke zin vertellen we tegelijk wat het meisje doet en hoe het er uitziet? In zin

5a Die oude man moppert.

b Die mopperende oude man.

c Die mopperende man is oud.

Opdracht 5 In welke zin vertellen we wat die oude man doet? In zin

Uit het materiaal blijkt opnieuw dat kleine, eenvoudige tekeningetjes wezenlijk onderdeel van de les zijn. Bovendien is de hele les of delen ervan (ik denk in het bijzonder aan deel D) betrekkelijk eenvoudig naar andere context (museumbezoek, verhuizing) te verplaatsen. Inpassing in de stelles behoort, zoals ik hiervoor al opmerkte, ook tot de mogelijkheden. Facultatieve terminologie is weer tussen haakjes geplaatst; expliciete referentie aan zinspatronen is geschrapt.

En uiteraard besluit ik met de opmerking dat ik aan wie méér wil zien, desgevraagd de complete leergang toezend.

VOORBEELD 3 Fragment uit les 25 ('Wat vertellen we in zinnen')
